

Київський період життя і професійної діяльності професора Михайла Микитовича Лапінського

Надбання сучасності є логічним продовженням професійних звершень минулих десятиріч, тому ми намагаємося дізнатися більше про своїх попередників, збираючи по крихтах факти їхнього життяпису і наукового доробку. Витоки київської неврологічної школи тісно пов'язані з непересічною особистістю — професором Михайлом Микитовичем Лапінським. Більшість біографічних даних і наукова спадщина видатного співвітчизника залишаються мало відомими широкому загалу.

Дев'ятнадцятирічним юнаком у 1881 р. Михайло Лапінський розпочав навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира, але вже через рік перевівся на медичний факультет [20, 27]. Навчання перервав через хворобу і продовжив лише у 1886 р. «Лікарський диплом першого ступеня» (з відзнакою) видано двадцятидев'ятирічному М. Лапінському 1 листопада 1891 р. [13]. Маловідомим є той факт,

що у 1892 р. він витримав екзамени у Санкт-Петербурзькій Військово-медичній академії, але залишився працювати у Києві [25]. Рішенням Міністерства народної освіти від 14 липня 1893 р. Михайло Лапінський був прийнятий «стипендіатом при університеті без утримання» [13, 20, 24]. Обраний серед кращих студентів медичного факультету, він проходив підготовку до професорського звання на кафедрі систематичного і клінічного вчення про нервові та душевні хвороби під керівництвом професора І. О. Сікорського. Лікувальну роботу в клініці поєднував з відвідуванням лекцій і поглибленим вивченням безкоштовно наданої для користування наукової літератури. Підсумки діяльності професорського стипендіата регулярно відображалися у вигляді письмового звіту [7].

З освітньою метою 27 листопада 1893 р. Михайло Лапінський був відряджений на один рік за кордон. Проходження спеціалізації у кращих європейських клініках і лабораторіях стало важливим етапом у фаховій підготовці майбутнього професора [9, 21]. Ознайомлення з досягненнями світової медичної науки й оволодіння новітніми методиками дослідницької роботи він поєднував з проведенням власних експериментальних досліджень і клінічних спостережень.

У Берліні у 1894 р. побачила світ одна з перших праць М. Лапінського — «Über den normalen Bau und über pathologische Veränderungen der feinsten Gehirncapillaren». Під час роботи у берлінській лабораторії професора Ф. Джолі виходять друком праці «К вопросу о просвете капилляров мозга» (1895), «Faserigen Degeneration der Capillaren (Periarteriitis und Endarteriitis) des Gehirnes (der Gehirnrinde)», «К вопросу о строении капилляров мозговой коры» (1896). Докторанту вдається створити математичну модель змін просвіту (lumen) церебральних судин за їх патології різного генезу. У такий нестандартний спосіб було встановлено зв'язок між характером дисциркуляторних розладів і діаметром ураженої артерії при гіалінозі, ендартеріїті, періартеріїті, набряку паренхіми мозку. Того ж року опубліковано результати наукових досліджень молодого вченого: у Лейпцигу — «Zur Frage über den Zustand der kleinen Capillaren der Gehirnrinde bei Arteriosclerose der Grossen Gefässe»,

у Санкт-Петербурзі — «К вопросу о так называемом волокнистом перерождении капилляров головного мозга», у Казані — «О кровенаполнении капилляров мозговой коры post mortem».

Продовженням патоморфологічних досліджень судинної патології головного мозку стали опубліковані у Німеччині у 1901 р. клінічні спостереження М. М. Лапінського «Про гострий ішемічний параліч», в яких йдеться не лише про неврологічні, а й про психічні вияви інсульту. Усвідомлення значущості реабілітаційної терапії інсультних хворих спонукає креативного лікаря до розробки спеціальних вправ «по ходьбе и бегу, гальванизации и фарадизации, а также лечению водой» [27]. Через півстоліття професор Б. М. Маньківський схарактеризував цей плідотворний етап науково-дослідницької діяльності свого вчителя як клініко-анатомічний. Започаткований М. М. Лапінським напрям — вивчення цереброваскулярної патології — став одним із пріоритетних у науково-дослідницькій роботі майбутніх поколінь співробітників кафедри неврології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця.

Під впливом роботи в європейських науково-лікувальних закладах учений цікавиться експериментальним методом дослідження актуальних проблем фізіології та патофізіології нервової системи. Подальша кропітка дослідна робота у стінах рідної альма-матер і клінічний досвід, який збільшувався, дали змогу М. М. Лапінському досить швидко отримати суттєві результати. У 1895 р., під час роботи у клініці нервових хвороб І. О. Сікорського, надруковано його працю «К казуистике спастического спинного паралича», яку перевидано у Берліні, та монографію «Опыт введения к изучению спастического паралича». На початку ХХ ст. практично щороку виходять друком праці з цієї тематики: «Состояние рефлексов в парализованной части тела при тотальных перерывах спинного мозга» (1901), «Об угнетении рефлекторных актов в парализованной части тела при сдавлении спинного мозга в верхних отделах его» (1902), «Der Zustand der Reflexe in paralysierten Körpertheilen bei totaler Durchtrennung des Rückenmarkes» (1906). Основний напрям клініко-патофізіологічних робіт — вивчення спінального представництва моторної системи, а також динаміки і пластичності рефлекторної функції при ураженні центральних еферентних систем.

Послідовні експерименти М. М. Лапінського продемонстрували, зокрема, непостійність закону Бастіана при високому тотальному перериванні спинного мозку і залежність зміни рефлексів паралізованої частини тіла від характеру та хронологічного чинника [10, 15]. Так, унаслідок високого перерізання спинного мозку в собаки, всупереч закону Бастіана, виникала гіперрефлексія сухожильних рефлексів. За кілька днів культю нижнього відрізка спинного мозку травмували стисканням корнцанга, і рефлекс згасав. Наступним етапом було пе-

рерізання спинного мозку нижче за травмовану культю, при цьому зниклі рефлексі відновлювалися. За висловом професора М. А. Захарченка (1930), очевидна різниця у наслідках ураження і подразнення пірамідних шляхів, «наиболее рельефно выступает на вид в чрезвычайно красивых опытах Лапинского». Вперше змодельовані в експерименті на ссавцях пошкодження спинного мозку стали вагомим внеском науковця у формування уявлень про гетерогенні ураження спинного мозку людини, а також у розуміння явища спінального дішизу.

Іншим важливим досягненням М. М. Лапінського у дослідженні рефлекторно-рухової системи є створення концепції про спинномозкові центри як функціональні об'єднання нейронів усупереч панівній на той час думці про морфологічно закріплені моторні утворення у передніх рогах спинного мозку. В цьому можна перекоонатися, ознайомившись з працею «По поводу спинномозговых центров, назначенных для отделенных сегментов конечностей и мышечных групп (у собаки)» (1903). На підставі власного фактичного матеріалу автор переконливо і послідовно доводить неспроможність гіпотези про існування сегментарно фіксованого керівництва окремими анатомічними одиницями (частини кінцівок, групи м'язів тощо). На думку професорів Б. М. Маньківського (1947) і С. М. Віничука (2011), це одна з класичних праць, які створили підґрунтя для вчення про динамічну локалізацію функцій у спинному мозку і тлумачення генезу спінальних автоматизмів [10, 15]. За свідченням професора В. М. Бехтерева, київський невролог також заперечував вплив мозочка на стан рефлекторних реакцій, що суперечило панівній думці у науковій літературі того часу [5].

У праці «К вопросу о причинах моторных расстройств при повреждении задних корешков» (1903) М. М. Лапінський зробив спробу розвинути концепцію про динамічно-функціональний взаємозв'язок між аферентною та еферентною ланками сегментарного апарату спинного мозку. На думку автора, моторні розлади і м'язові атрофії, а також мікроскопічні зміни клітин відповідних передніх рогів спинного мозку та їх колатералей після експериментального перерізання задніх спинномозкових корінців пояснюються втратою мотонейронами нормальної імпульсації і появи патологічної імпульсації від дегенеративно змінених задніх корінців та їх колатералей [15].

Найвідоміші з наукового доробку М. М. Лапінського праці про взаємозв'язок між периферичними нервами і закладеними у зоні їх іннервації судинами, які лягли в основу його дисертації на звання доктора медицини: «Причина влияния нервов на заболевание сосудов и обратно» (1896), «О заболевании сосудов при страданиях периферических нервных стволов» (1897), «Zur Frage der Veränderungen in den peripherischen Nerven bei der chronischen Erkrankung der Gefäße der Extremitäten» (1898) та ін.

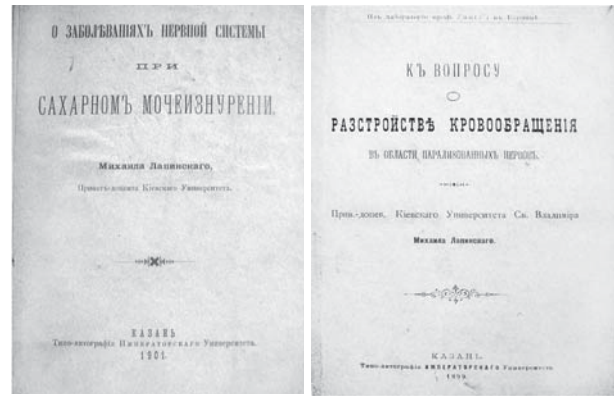
За підтримки М. М. Волковича у 1902 р. у журналі «Хірургія» надруковано оглядову статтю М. М. Лапінського з цієї проблеми «К вопросу об этиологии сосудистых страданий». Цей науковий напрям був запропонований молодому досліднику його вчителем та керівником — професором І. О. Сікорським і передбачав вивчення нейроваскулярного взаємовпливу за умов «трофических страданий конечностей до массивных гангреной включительно».

На підставі проведених пошукачем клініко-гістологічних досліджень зроблено висновок про те, що «заболевание артерии, сопровождающееся длительным сужением просвета и влекущее за собой понижение питания и даже омертвление орошаемой ею конечности, может вызвать и страдание лежащего в этой же конечности нерва». З іншого боку, всупереч панівним уявленням М. М. Лапінський обґрунтував значущість трофічного впливу периферичного нерва на стан судинної стінки і довів пріоритет нейрогенного чинника у патогенезі васкулярного переродження.

Автор навів детальний опис дистрофічно-запальних змін пошкоджених структур, спектр клінічних виявів залежно від первинності ураження елементів нервово-судинного пучка та запропонував клініко-діагностичні критерії розпізнання патології нейрогенного і судинного генезу. Тривалі спостереження дали змогу вперше виявити тристадійність судинних змін і швидкості кровотоку, спричинених розладами іннервації. Зазначені праці сприяли розвитку й утвердженню вчення про трофічну функцію нервової системи [1, 6].

Після проходження спеціалізації за кордоном М. М. Лапінський повертається до Києва, де продовжує напружену наукову та практичну діяльність у клініці нервових і душевних хвороб на посаді ординатора та асистента [9, 13]. З перших кроків у науці і протягом всієї подальшої діяльності Михайло Микитович застосовував міждисциплінарний підхід до вирішення різних питань неврології. Так, проведення науково-дослідницької роботи у клініці І. О. Сікорського супроводжувалося взаємодією з видатними представниками київської хірургічної і терапевтичної школи. У своїй дисертації докторант висловлює подяку колегам-хірургам — професорам О. К. Борнгаупту і Л. А. Малиновському, приват-доцентам М. М. Волковичу, К. М. Сапєжко, терапевту Ф. Г. Яновському. Як і деякі інші відомі лікарі-інтерністи, Михайло Микитович був членом Товариства хірургів, створеного у 1908 р. під керівництвом професора М. М. Волковича. Багаторічна ефективна співпраця неврологів і хірургів створила передумови для проведення операцій на центральній та периферичній нервовій системі, що поклало початок нейрохірургічному напрямку роботи у госпітальній хірургічній клініці Київського університету під керівництвом професора А. П. Кримова [7].

Завдяки широкій обізнаності та активній співпраці з фахівцями різних галузей медицини питання

Титульні аркуші двох праць, надрукованих у київський період діяльності М. М. Лапінського

соматоневрології були темою наукових досліджень М. М. Лапінського впродовж багатьох років. У київський період надруковано перші його роботи з цієї проблематики: «Ein Fall von doppelseitiger Ischias bei acuter parenchymatöser Nephritis» (1908), монографія «Заболевания нервной системы при сахарном мочеизнурении» (1901). В останній праці прогресивний невролог відзначив домінування поліневритичного синдрому за наявності цукрового діабету, а також висвітлив патогенез сексуальних розладів за цієї патології. Ці праці були виконані у тісному співробітництві зі спеціалістами терапевтичної клініки Київського університету під керівництвом професора В. П. Образцова, лабораторії і кафедри фізіології професора С. І. Чирьєва, пропедевтичної клініки професора К. В. Леша [27]. Завідувач кафедри фізіології Київського університету Св. Володимира професор Чир'єв свого часу пройшов закордонне стажування з фізіології та нервових хвороб. Завідування теоретичною кафедрою він поєднував з практичною лікарською діяльністю, ставши першим завідувачем неврологічного відділення Київського військового шпиталю, відкритого у 1899 р. у центральній його будівлі. Крім того, Сергій Іванович керував науковою роботою лікарів шпиталю [7].

Після публічного захисту дисертації 27 лютого 1898 р. М. М. Лапінський був затверджений радою Київського університету Св. Володимира у ступені доктора медицини, що дало йому змогу обійняти посаду приват-доцента кафедри нервових і душевних хвороб [13, 27]. 22 березня 1899 р. з дозволу попечителя Київського навчального округу М. М. Лапінський був допущений до читання лекцій як приват-доцент університету [13]. Окрім нього, лекції з неврології студентам старшого курсу медичного факультету читали В. Є. Ларіонов і М. Ф. Колесников [7]. У викладацькій, клінічній і науково-дослідній роботі Михайло Микитович відчував постійну підтримку товаришів-ординаторів нервової клініки О. С. Кульженка, В. В. Селецького, П. В. Петровського, Н. Д. Горбунова.

Потреба у постійному професійному вдосконаленні спонукає молодого вченого до нового закордонного відрядження з навчальною метою строком на один рік, на що він одержує дозвіл 17 червня 1899 р. [13]. Під час цієї поїздки М. М. Лапінський знайомиться з впровадженнями у царині психіатрії, неврології і патофізіології у клініках: Австрії — у Р. фон Крафе-Ебінга і Ю. Вагнер-Яурега, Німеччини — у Г. Ліпмана, Е. Крепеліна, В. Ерба, Ф. Ніссля, Франції — у В. Маньяна. У Відні М. М. Лапінський навчався у фізіологів Е. Геррінга та З. Екснера, вивчав можливості застосування гідротерапії у лікуванні нервових і душевних захворювань [15, 27]. Результати експериментів у фізіологічній лабораторії професора Н. Зунца у Берліні висвітлено у надрукованій Товариством невропатологів і психіатрів при Імператорському Казанському університеті праці «К вопросу о расстройствах кровообращения в области парализованных нервов». У лабораторії Ф. Гольца проведено дослід з експериментального генерування епілептичних судом шляхом подразнення кори головного мозку жаб солями жовчних кислот («Über Epilepsie beim Frosche») [3].

Рік 1903 вважається знаковим в історії київської неврологічної школи, оскільки після розділення кафедри нервових хвороб виокремлено у самостійну клінічну дисципліну. Після закінчення у 1902 р. терміну університетської служби професор І. О. Сікорський продовжував завідувати психіатричною клінікою при міській лікарні і читати лекції на кафедрі, працюючи позаштатним її професором [7]. У конкурсі на заміщення посади завідувача кафедри взяли участь такі провідні вчені, як Н. Н. Баженов, П. Я. Розенбах, В. П. Осипов, М. Н. Жуковський та ін. [27]. У січні 1904 р. завідувачем новоствореної кафедри нервових хвороб обрано вихованця Київського університету Михайла Микитовича Лапінського. 19 березня того ж року його призначено екстраординарним професором, а 18 жовтня 1908 р. — ординарним професором Київського університету [13].

Офіційною клінічною базою кафедри була Олександрівська міська лікарня, де у цегляному і дерев'яному бараках було розташовано 60 ліжок відділення, а окремий дерев'яний барак використовували для навчального процесу і проведення лабораторних досліджень (патогістологічних і аналізу спинномозкової рідини) [15]. Оскільки асистенти та приват-доценти здебільшого були ординаторами Київського військового шпиталю, для організації навчального процесу і проведення науково-дослідної роботи кафедри використовували також можливості цього лікувального закладу [13]. За спогадами Б. М. Маньківського, лекції для студентів професор М. М. Лапінський читав двічі на тиждень у VIII—IX семестрах: двогодинна лекція присвячувалася викладанню курсу нервових хвороб, одногодинна — мала характер госпі-

тальної з демонстрацією й аналізом поліклінічних хворих [15]. Окрім викладання неврології, Михайло Микитович читав також клінічні лекції з психіатрії, зокрема, лекцію на тему «Класифікація душевних хвороб за Крепеліним» та розділ «Психічні розлади при органічних змінах головного мозку». Ці лекції він читав в Олександрівській лікарні й Київському військовому госпіталі [7]. У 1914 р. побачив світ навчальний посібник професора Лапінського — «Схемы: 1) Кровообращения в головном мозгу. 2) Расстройства речи». Увесь прибуток від цього видання перераховано на користь Студентського клінічного товариства.

Практичні заняття зі студентами проводив також старший ординатор шпиталю приват-доцент В. Є. Ларіонов, який у 1908—1909 рр. читав курс щодо топічної діагностики нервових хвороб. Приват-доцент М. Ф. Колесников обіймав посади молодшого ординатора шпиталю і помічника прозектора при кафедрі судової медицини, що сприяло появі гістопатологічних та цитологічних досліджень у науково-дослідницькій роботі кафедри. Практичні заняття з проблематики хвороб головного мозку проводив приват-доцент П. І. Нечай (у період з 1920 до 1925 р. завідувач київської кафедри психіатрії). Лекції, присвячені сифілісу нервової системи і його оболонкам, читав В. Г. Кисельов. Наукову діяльність керуваної М. М. Лапінським кафедри у 1906 р. відображено у збірнику наукових праць з невропатології та психіатрії. У 1909 р. за пропозицією Михайла Микитовича посади позаштатних ординаторів клініки нервових хвороб без утримання зайняли лікарі Б. М. Маньківський і С. Замков, продовжено строк служби позаштатного старшого ординатора, завідувача психіатричного відділення Київського військового шпиталю М. Ф. Максимова, який курував викладання методики дослідження нервової системи. За свідченням А. М. Шерешевського, для наочності і науково-дослідної роботи на кафедрі використовували міографію, плетизмографію та інші апаратні методики [27].

У науково-дослідницькій діяльності цих років привертають увагу експерименти з видалення верхнього або нижнього шийних симпатичних вузлів, резекції або накладання лігатури на шийний симпатичний нерв у кролів («По поводу отношения вазомоторов уха и сонной артерии к шейному симпатическому нерву» (1905)) [4]. Результати експериментів підтвердили постулати про наявність вазомоторної функції шийних симпатичних утворень та важливість нейрогенного чинника регуляції кровообігу, а також дали змогу автору констатувати багатоджерельність і неоднаковість іннервації різних ділянок сонних артерій та їх гілок.

Починаючи з 1910 р., професор М. М. Лапінський робить доповіді, друкує низку статей і випускає дві монографії з проблеми болю [2]. Біль, на його думку, «служить апаратом захисту й імпульсом у боротьбі за існування». Ще на початку ХХ ст. учений

припускав, що під впливом механічних і хімічних чинників змінюється будова та рух молекул нерва, що спричиняє його збудження. Важливу роль він відводив стану судинної стінки і кровообігу в ураженій ділянці. Автор розмірковує над роллю кори великих півкуль мозку та зорового бугра як останніх ланок багатоланцюгового утворення (за сучасними уявленнями — ноцециптивної системи), де відбувається «сумація відчуттів і перетворення їх на сильне больове переживання». Задовго до робіт видатного фізіолога Р. Магнуса українським неврологом було експериментально доведено пластичність спінальних механізмів під впливом болю, а також можливість пригнічення рефлексів на нижній кінцівці при подразненні центрального відрізка плечового сплетення [3, 15].

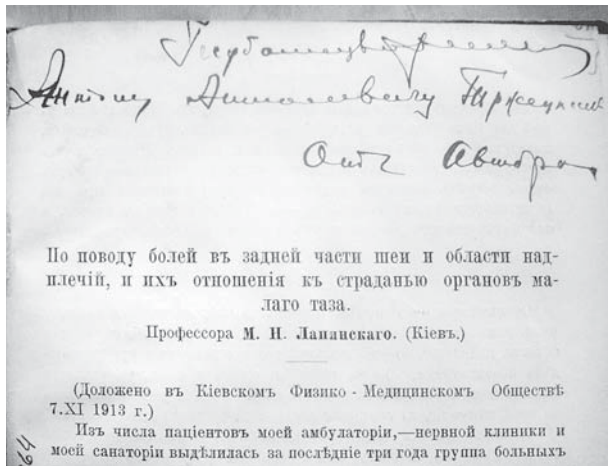
Окремі праці вченого присвячені проблемі невралгії трійчастого нерва, зокрема, монографія «Клинические и диагностические особенности идиопатической и симптоматической невралгии лица» (1911). У 1913 р. виходять друком праці німецькою мовою «Zur Frage der idiopathischen Neuralgien des harten Gaumens (Neuralgia n. palatini) und des Mechanismus der Ausstrahlung der Schmerzen im Gebiet des Trigeminus», «Bedeutung der symptomatischen Neuralgien des Trigeminus bei den gynäkologischen Erkrankungen», «Idiopathische und symptomatische Neuralgien des Trigeminus». Особливу увагу автор приділив вторинній природі ураження трійчастого нерва на тлі супутньої, зокрема вісцеральної, патології.

У назві праці «К вопросу о состоянии чувствительности, рефлексов, моторной и трофической сфер при (так называемой корешковой) седалищной невралгии и об участии в этой клинической картине механизмов торможения и оживления, исходящих из органов малого таза» (1915) відображено широкий спектр інтерпретованої патології. Автор запропонував диференційно-діагностичні критерії можливих виявів невралгії сідничного нерва периферичного, інтраспінального, органічного і функціонального генезу. Наголошено на недооцінці ролі екстравертебральної (соматичної) патології у виникненні подібних неврологічних симптомів. Запропоновано градацію больового синдрому за рівнем ураження: корінцевий, стовбуровий, пучковий, невралгія периферичних гілок нерва тощо. У цей же період за кордоном побачили світ декілька праць з цієї проблематики: «Zur Frage über die Beteiligung der Nervenstämme der hinteren Extremität an der vasomotorischen Innervation der distalen Gebiete derselben und über die Veränderung der vasomotorischen Elemente sowie der Gefäße selbst der Hinterpfote nach Beschädigung des N. Ischiadicus», «Die latente form der neuralgie des n. cruralis und ihre diagnostische bedeutung bei den erkrankungen der organe des kleinen beckens» (1913), «К вопросу о механизме корешковых седалищных невралгий» (1915).

На думку Я. Ю. Попелянського, внесок професора М. М. Лапінського у вивчення захворювань периферичної нервової системи — беззаперечний. Зокрема, йому належить опис деяких виявів судинно-вегетативного і нейроциркуляторного синдромів [19]. За методикою М. М. Лапінського, при проведенні дослідником подушечками II—III пальців по шкірі, наприклад, паравертебрально, можна виявити зони підвищення потовиділення, де виникає феномен прилипання пальців до досліджуваної ділянки. Він також описав характерні топічні ознаки ураження: ущільнення шкіри, взятої у складку, дискретне поле еритеми при подразненнях негативним гальванічним струмом [19].

Кадровий склад кафедри М. М. Лапінського постійно поповнювався новими співробітниками, які згодом стали науковцями зі світовим ім'ям. Під його керівництвом працював майбутній декан медичного факультету, організатор і завідувач кафедри неврології та психіатрії Віленського університету О. Ф. Владичко. З перших днів завідування М. М. Лапінського його співробітником став В. Г. Лазарєв, у подальшому — завідувач неврологічного відділення Робочої лікарні та кафедри 2-го Київського медичного інституту, відомий працями з проблем сириномієлії, цистицеркозу головного мозку. У 1913 р. позаштатним ординатором клініки було призначено лікаря з відзнакою А. Р. Киричинського. У 1917 р. звання приват-доцента кафедри отримав консультант Червоного Хреста у Києві, відомий психіатр Н. В. Країнський. У 1916—1917 рр. асистентом кафедри працював фронтовик Г. І. Маркелов, згодом видатний вегетолог, член-кореспондент АМН СРСР, який продовжив започатковане М. М. Лапінським дослідження патологічної аферентації при захворюваннях вісцеральних систем. Екстраполяція ідей славетного попередника на весь організм людини лягла в основу створених професором Г. І. Маркеловим карт для побудови алгічних кривих, які використовуються для визначення топографії патологічного процесу, його динаміки, ефективності лікування і прогнозу. Задовго до робіт Г. І. Маркелова, А. М. Гринштейна, Н. А. Попова, Л. Б. Бірбрайра професор М. М. Лапінський описав низку проб для визначення стану сегментарних вегетативних апаратів [8, 17].

Концепція віддзеркалених зон Захар'їна — Гада знайшла розвиток у дослідженнях київського вченого щодо локалізації проєкцій, розладів температурної та больової чутливості, електричних параметрів, обміну речовин і вегетативно-судинних реакцій віддалених від патологічного вогнища ділянок шкіри. Зокрема, він запропонував трактування вісцеросенсорного рефлексу, який полягає в іррадіації патологічного збудження від внутрішніх органів (спланхнотом) на провідники шкірної чутливості з появою больових відчуттів і гіперестезії у відповідних ділянках. При дослідженні больового симпатичного синдрому (триггерна зона, шляхи поширен-

Дарчий підпис автора. Автограф професора М. М. Лапінського на виданні 1913 р.

ня, максимальна зона охоплення) М. М. Лапінський приділяв увагу вивченню так званих больових точок. Нині найбільшого значення надають двом найвідомішим телалгіям: віддзеркаленому болю по ульнарному краю лівої руки при нападах стенокардії, а також больовому синдрому в надпліччі (дерматом CIV). Останній описаний М. М. Лапінським у працях «К вопросу о происхождении отдельных метамеро́в тела при заболеваниях органов малого таза» (1913), «По поводу болей в задней части шеи, в области надплечья и их отношения к органам малого таза» (1914) та ін. і пояснюється закладкою яєчника у період ембріонального розвитку на рівні шиї з наступним опусканням у малий таз за збереження вісцеральної іннервації від відповідного шийного сегмента [23, 28]. Патологічна імпульсація, на думку автора, надходить через чутливі клітини задніх рогів спинного мозку на вазомоторні центри, спричиняючи зміни кровообігу у відповідній судинній зоні. Неврогенно опосередковані розлади кровообігу (спазм або зниження тону судин) зумовлюють появу больових відчуттів у віддалених від органів малого таза ділянках тіла [14].

За даними Я. С. Циммермана (2012), у сучасній гастроентерології до актуальних рефлекторних точок-епонімів відносять також стегову точку Лапінського [26]. Больовий феномен при пальпації на внутрішній поверхні середньої третини стегна є віддзеркаленим болем вегетативно-вісцерального типу у складі правобічного (іритативного) вегетативного синдрому при тяжкому перебігу хронічного холециститу. Ця точка входить у відому групу точок Маркелова — Бірбрайра [16].

Наукові інтереси М. М. Лапінського стосувалися також нового для того часу поняття «невроз». Тлумачення етіопатогенезу, клініко-діагностичних і лікувальних аспектів захворювання представлені у працях «Своеобразный симптомокомплекс нервного страдания у женщин и его лечение» (1910),

«По поводу этиологии различных клинических форм нейроза пианисток и их лечение» (1913). І досі не втратили актуальності міркування професора Лапінського щодо питань диференційної психофізіології, висвітлені у монографії «О развитии личности у женщины» (1915), цитати з якої можна зустріти у багатьох сучасних джерелах літератури з цієї проблеми [12].

Не залишилися поза увагою М. М. Лапінського і клініко-психопатологічні аспекти соматогенного, токсичного і травматичного ураження головного мозку. Він, зокрема, описав стан транзиторної галюцинаторної сплутаності при тетанії (1903), психічні зміни на тлі епілептичних судом (1901) і у разі поліневритичного психозу Корсакова (1902). Згодом вийшли друком праці «По поводу психозов после операций на глазу» (1904), «Мало описанные формы остро развивающегося слабоумия после травмы» (1912). Під впливом школи М. М. Лапінського формувалися також майбутні видатні психіатри. Наприклад, ученицею нашого співвітчизника є відомий московський професор, фахівець з дитячої психіатрії Г. Є. Сухорева.

Особливим предметом наукового вивчення і практичного застосування були для Михайла Микитовича питання гідротерапії [9, 11]. У 1906 р. у

Бульварно - Кудрявская Санаторія, Кієв, Б.-Кудрявская, № 27.

Київська листівка початку XX ст. Вигляд алеї парку Бульварно-Кудрявського санаторію

Київському військовому шпиталі введено в експлуатацію будівлю клініки нервових хвороб з кабінетами електро- і водолікування, а у 1907 р. під керівництвом професора М. М. Лапінського почав функціонувати фізіотерапевтичний санаторій для лікування неврозів на вул. Бульварно-Кудрявській, 27 (нині вул. Воровського, 27).

У цій популярній київській водолікарні застосовували штучні дозовані хвилі у басейні, розроблені М. М. Лапінським конструкції ванн для гідравлічного ротаторного, проточного, підводного і надводного масажу, методи електротерапії. У 1913 р. побачила світ монографія «Искусственные волны», у 1914 р. — «О механических ваннах в неврологической практике». У подальшому вивчення дії штучних ванн при травматичних невритах, вегетативних енцефалопатіях, мієліті продовжив учень М. М. Лапінського, відомий професор-фізіотерапевт А. Р. Киричинський. Принцип метамерності М. М. Лапінського використано у практичній акупунктурі (так звані сигнальні точки).

З перших кроків у науці Михайло Микитович брав участь у професійних зібраннях, які часто організовували на межі XIX—XX ст. і які свідчили про прагнення медичної спільноти долучитися до прогресивних надбань науки. На засіданні Товариства київських лікарів у 1896 р. молодий учений М. М. Лапінський представив доповідь з демонстрацією хворої на тему «Случай межцентральной афазии (алексии) с потерей двух иностранных языков и проч.». На з'їзді фабричних лікарів у Києві 10 травня 1909 р. він зробив доповідь на тему «О травматических заболеваниях нервной системы в несчастных случаях». Окрім участі у роботі Товариства хірургів, Михайло Микитович долучається до діяльності інших медичних об'єднань: повідомлення на зібраннях Фізико-медичного товариства 1 листопада 1910 р. «Клиническая и диагностическая особенность идиопатической и симптоматической невралгии лица», 7 листопада 1913 р. «По поводу болей в задней части шеи, в области надплечья и их отношения к органам малого таза», яка містила аналіз трирічних клінічних спостережень автора у неврологічній клініці та санаторії.

Окрім роботи на кафедрі, професор Лапінський також завідував нервовим відділенням міської лікарні цесаревича Олександра (Олександрівська лікарня), викладав на Самаритських жіночих курсах, жіночих медичних курсах, був членом педагогічної ради медичного відділення Вищих жіночих курсів (1908). У 1912 р. відомий невролог очолював організоване при університеті фізико-медичне товариство, був товаришем голови психіатричного товариства. У 1905 р. він відзначився в організації та проведенні II з'їзду психіатрів у Києві, у 1909 р. був учасником III з'їзду психіатрів у Петербурзі [27]. У літній і зимовий канікулярний період 1907—1914 рр. їздив у закордонні відрядження (здебільшого до Парижа та Берліна), звіт про які публікував

в «Университетских известиях». Учений брав участь у роботі міжнародних конгресів: з радіології та електрики (Брюссель, 1910), XVII конгресі з медицини (Лондон, 1913) [13].

У 1911 р. розпочав діяльність Союз руських психіатрів і невропатологів [13, 27]. Задум про це об'єднання виник 25 квітня 1898 р. у Києві у приватній бесіді членів секції душевних і нервових хвороб 6-го Пироговського з'їзду. Доопрацювання уставу здійснювала обрана II з'їздом психіатрів комісія у складі Н. Н. Баженова, В. М. Бехтерева, К. М. Євграфова, П. П. Кашенка, М. Н. Лапінського, Л. С. Мінора, Г. І. Россолімо, В. Д. Рота, В. П. Сербського, І. О. Сікорського, О. А. Чечотта, В. І. Яковенка [22].

Результати своїх досліджень М. М. Лапінський друкував у провідних вітчизняних медичних журналах: «Русский врач», «Журнал невропатологии и психотерапии им. С. С. Корсакова», «Вопросы нервно-психиатрической медицины», «Врачебная газета», «Неврологический вестник», «Хирургия». Його повідомлення регулярно з'являються також у закордонних медичних виданнях: «Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie», «Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten», «Deutsche Archiv für klinik medicine», «Neurologisches Centralblatt», «Virchows Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin», «Archiv für mikroskopische Anatomie und Entwicklungsgeschichte», «Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie», «Deutsche Zeitschrift für Nervenheilkunde», «Archives de médecine expérimentale et d'anatomie pathologique», «Archiv für Anatomie und Physiologie, physiologische Abtlg.», «Neurologisches Zentralblatt». Редагований В. Бехтеревим реферативний журнал «Обозрение психиатрии, невропатологии и экспериментальной психологии» регулярно друкував повідомлення про публікації М. М. Лапінського. Відбитки його праць перевидавали у типографі-

Члени секції душевних і нервових хвороб 6-го Пироговського з'їзду, Київ, 1896 р. Сидять зліва направо: М. М. Лапінський, М. Ф. Максимов, О. О. Мочутковський, С. С. Корсаков, В. Ф. Чиж, В. М. Бехтерев, І. О. Сікорський (7)

ях Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Казані, Берліна, Лейпцига, Бонна, Парижа тощо.

За життя професор М. М. Лапінський був відзначений державними нагородами: орденами Св. Анни 2-го (1914) та 3-го (1907) ступенів, Св. Станіслава 2-го (1911) та 3-го ступенів, світло-бронзовою медаллю «У пам'ять 300-річчя царювання Романових». У 1915 р. М. М. Лапінський стає кавалером ордена Св. Володимира за діяльність у Товаристві Червоного Хреста в умовах військового часу. У період з 1910 до 1912 р. М. М. Лапінський був дійсним членом Київського клубу руських націоналістів, до якого у 1911 р. входила також його дружина Марія Олександрівна. Пізніше дружина М. М. Лапінського розділила з ним труднощі емігрантського життя. Померла у 1931 р. у Белграді й похована на Новому цвинтарі [18].

Підбиваючи підсумки проведеної історичної розвідки, не можна не погодитися з висловом професора Б. М. Маньківського: «М. М. Лапінський значною мірою зазирнув уперед у літопис неврології і передбачив її деякі подальші сторінки». Переконливим доказом значущості та багатогранності наукових

здобутків М. М. Лапінського є цитування його праць у сучасній науковій літературі. Посилання на класичні трактування прогресивного вченого можна зустріти у працях науковців ХХ—ХХІ ст. різних спеціальностей: неврологів, фізіологів, вертебрологів, ортопедів, гастроентерологів, хірургів, акушерів-гінекологів, рефлексотерапевтів, фізіотерапевтів, реабілітологів, психологів, соціологів, педагогів. Незалежність і сміливість наукового мислення, дотримання принципу довіряти лише перевіреним даним як основного правила науки, нехтування авторитетами, якщо це суперечить власним результатам та висновкам, новаторський підхід до вибору методології та дизайну дослідження, широкий загальноклінічний пошук діагностично-лікувальної тактики дали змогу М. М. Лапінському випередити свій час, зробити прорив у багатьох напрямках неврології та суміжних дисциплін і посісти місце серед корифеїв світової медичної науки. Його ідеї знайшли подальший розвиток у багатьох концепціях, теоріях та напрямках медицини, пройшовши перевірку часом. Ця стаття — лише спроба віддати належне особистості, якою може по праву пишатися Україна.

Т. А. Довбонос

Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця

Література

- Ажипа Я. И. Трофическая функция нервной системы. — М.: Наука, 1990. — С. 622—671.
- Архангельский Г. В. Выдающийся российский невролог М. Н. Лапинский // Журн. неврол. и психиат. им. С. С. Корсакова. — 1996. — Т. 96, № 1. — С. 101—106.
- Бехтерев В. М. Основы учения о функциях мозга [в 7 вып.]. — СПб: Изд-во Брокгауза и Ефрона, 1903. — Вып. 1, VIII. — С. 162—232.
- Бехтерев В. М. Основы учения о функциях мозга [в 7 вып.]. — СПб: Изд-во Брокгауза и Ефрона, 1904. — Вып. 2, V. — С. 405.
- Бехтерев В. М. Основы учения о функциях мозга [в 7 вып.]. — СПб: Изд-во Брокгауза и Ефрона, 1904. — Vol. — С. 282.
- Бехтерев В. М. Основы учения о функциях мозга [в 7 вып.]. — СПб: Изд-во Брокгауза и Ефрона, 1905. — Вып. 3, VIII. — С. 723—729.
- Бойчак М. П. История Киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь — учебная и научная база медицинского факультета Университета Св. Владимира и Киевского медицинского института. — К., 2005. — 750 с.
- Вейн А. М. Лекции по неврологии неспецифических систем мозга. — 3-е изд. — М.: МЕДпресс-информ, 2010. — С. 105.
- Віничук С. М. Видатний український невролог і його роль у заснуванні Київської неврологічної школи // Укр. неврол. журн. — 2011. — № 1. — С. 93—98.
- Виничук С. М. Диагноз и его роль в развитии рефлекторно-двигательных расстройств при мозговом инсульте // Укр. мед. часопис. — 2013. — № 2 (94). — III/IV.
- Довбонос Т. А. Михайло Микитович Лапінський. Відомі й невідомі сторінки біографії // Укр. неврол. журн. — 2013. — № 3. — С. 18—23.
- Ильин Е. П. Пол и гендер. — М., 2010. — С. 637.
- Кальченко Т. В. Киевский клуб русских националистов // Историческая энциклопедия. — К.: Киев. ведомости, 2008. — 416 с.
- Курако Ю. Л., Стоянов А. Н., Хубетова И. В. Клиническое значение строения и функционирования нижнего отдела вегетативной нервной системы женского организма // Укр. мед. альманах. — 2004. — Т. 7, № 5. — С. 89—91.
- Маньковский Б. Н. К истории кафедры нервных болезней // Сто лет Киевского медицинского института (1841—1941). — К.: Медгиз, 1947. — С. 125—137.
- Маркелов Г. И. Заболевания вегетативной нервной системы. — М., 1939. — 220 с.
- Мартынов Ю. С. Нервная система и внутренние органы. — М.: Медицина, 2001. — 315 с.
- Незабытые могилы. Российское зарубежье: некрологи 1917—1997 в 6 т. — Л.; М.: Пашков дом, 1999. — Т. 4. — С. 50.
- Попелянский Я. Ю. Шейный остеохондроз: компрессионные и рефлекторные синдромы. — М., 1966. — 283 с.
- Путятин В. С. Российские профессора югославских университетов (1920—1941): Дис. ... канд. истор. наук / МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 2010. — 225 с.
- Российское научное зарубежье: Материалы для биобиблиографического словаря. Пилотный вып. 1. — Р. Медицинские науки: XIX — первая половина XX в. / Авт.-сост. М. Ю. Сорокина. — М.: Дом русского зарубежья им. А. Солженицына, 2010. — С. 125.
- Союз русских психиатров и невропатологов // Санкт-Петербургская психиатрическая больница св. Николая Чудотворца. К 140-летию. Том II. Антология. — СПб: КОСТА, 2012. — С. 230—232.
- Стоянов А. Н. Клиническое значение строения и функционирования нижнего отдела вегетативной нервной системы женского организма // Междунар. неврол. журн. — 2010. — № 6 (36).
- Сухарев Ю. Н. Материалы к истории русского научного зарубежья: образование и наука русского зарубежья. — 2002. — 1162 с.
- Центральный государственный исторический архив (ЦГИА), ф. 740, оп. 1, д. 5. — ф. 733, оп. 151, д. 215.
- Циммерман Я. С. Гастроэнтерология. — М., 2012. — С. 373.
- Шерешевский А. М., Рохлина М. Л., Том А., Кестнер И. Знаменательные и юбилейные даты невропатологии и психиатрии 1988 г // Журн. невропат. и психиатр. им. С. С. Корсакова. — 1988. — № 1. — С. 114—115.
- Широков В. А. Патология периартикулярных структур плечевого пояса: от плечелопаточного периартрита к адгезивному капсулит (эволюция дефиниций) // Consilium medicum. Прил. Неврология. Ревматология. — 2012. — № 1. — С. 53—58.